

te'l-kınâf. Oğluna Arap dilini öğretmek için yazdığı eş anlamlı kelimeler sözlüğüdür (Âtıf Efendi Ktp., nr. 2688; Brockelmann, I, 294). Mutarrızî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Mu^c-rib fi luğati'l-fıkh*, *Muhtaşaru İslâhi'l-manlık*, *Zehrü'r-rebî^c fi 'ilmi'l-bedî^c*, *er-Risâle* (bk. *el-Muğrib*, "atk" md.), *el-Mukaddimetü'l-Mutarriziyye fi'l-manlık*. Bu eser Muhammed b. Ali el-Mutarızî'ye (ö. 456/ 1064) ait olan *el-Mutarrize* (*el-Mukaddimetü'l-Mutarriziyye*) adlı eserle karıştırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mutarızî, *el-Muğrib fi tertibi'l-Mu^c-rib* (nşr. Mahmûd Fâhûrî – Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, "ğvr", "atk" md.leri, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3-15; a.e., Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), giriş, s. 5-14; a.mlf., *el-Mişbâh fi'n-naḥv* (nşr. Makbûlî Ali en-Ni'me), Beyrut 1414/1993, s. 47-49, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9-34; a.e. (nşr. Yâsîn Mahmûd el-Hatîb), Beyrut 1417/1997, Mâzin Mübarek'in takdimi, s. 5-8, neşredenin girişi, s. 9-27; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba^c*, XIX, 212-213; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 339-340; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 369-371; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 182-183; Bedredin ez-Zerkeşi, *Ükûdül-cümân 'alâ Vefeyâtü'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4434, vr. 334^b; İbn Kutluboğa, *Tâcül-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad 1962, s. 79; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 311; Temîmî, *eṭ-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3391, vr. 433^b; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1710, 1747-1748, 1804; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 218-219; Brockelmann, *GAL*, I, 293-294; *Fihri-sü'l-Hizâneti't-Teymüriyye*, Kahire 1367/1948, I, 205; J. A. Haywood, *Arabic Lexicography*, Leiden 1960, s. 108; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 454; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥsi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 450-451; İsâ İskender el-Ma'lûf, "el-Muğrib fi tertibi'l-Mu^c-rib", *MMİAdm.*, XVI/1-2 (1941), s. 58-65; R. Sellheim, "al-Mutarrızî", *EP* (İng.), VII, 773-774.

M. SADİ ÇÖĞENLİ

MUTASARRİF

(مُتَصَرِّف)

Osmanlı taşra teşkilâtında sancak veya livânın mülkî âmiri için kullanılan unvan.

Osmanlı idarî teşkilâtında "herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden" kişi anlamına gelir. Bu tabir ayrıca vekille unvan sahibini birbirinden ayırmak, mâlikâne, has ve timara sahip olmak mânasında sıkça kullanılmıştır. İlimiye teşkilâtında kadılığa bilfiil getirilenler de mutasarrıf şeklinde anılmıştır. Kelimenin "sancağa veya livâyâ gönderilen idareci" anlamını kazanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren meydana gelen

gelişmelerle ilgilidir. Sosyoekonomik değişimler taşra idarî yapısının büyük ölçüde farklılaşmasına, yönetimde beylerbeyi / vali ve sancak beyi / mirlivâlardan ayrı olarak mutasarrıf, mütesellim, muhassıl, voyvoda ve âyan gibi yönetim silsilesinin doğmasına zemin hazırlamıştır.

XVII. yüzyılda hem merkezî idare hem eyalet ve sancak yönetimi klasik şekinden tamamen farklılaşmaya başladı. Tımar sistemi önemini yitirip merkezdeki vezir sayısı artınca sancakların arpalık yöntemiyle vezirlerin tasarrufuna verilmesi uygulaması ortaya çıktı. Buna paralel olarak beylerbeyilik ve sancak beyliğine enderun halından tayin yapılması usulü gevşedi. Böylece taşra idaresinde yerli âyan ve mütegalibenin etkisi daha da arttı. İdarecilerin emrinde bulunan kapı halkı sayısındaki sınırlamanın kaldırılması güçlü mahallî idarecilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Aynı süreçte merkezdeki vezirler, tasarruf ettikleri sancaklara bizzat gitmek yerine vekil olarak mütesellim / kaymakam göndermeye başladılar. XVIII. yüzyılda bu sistem iyice yaygınlaştı. Yüzyılın başlarından itibaren eyalet ve sancaklar ya mîrî mukâtaa haline getirilerek iltizam yoluyla veya arpalık ve mâlikâne uygulamalarıyla verildi. Ortaya çıkan yeni şartlardan dolayı mutasarrıf tabiri sadece sancağı değil aynı zamanda eyaletleri tasarruf eden paşalar için de kullanıldı. Nitekim XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılda eyalet tevcihatında mutasarrıf kelimesine sıkça rastlanır (Başar, s. 34-305). Bilhassa Nizâm-ı Cedîd sürecinde yapılan düzenlemelerle mutasarrıf tabiri taşra idaresinde yerleşti.

Mutasarrıf tayinine dair ilk ciddi düzenleme III. Selim döneminde (1789-1807) gerçekleşti. Eyalet sistemindeki aksamaları yakından takip eden padişah öncelikle idarecilerin bizzat görev yerlerine gitmeleri hususu üzerinde durdu ve vezir sayısıyla eyalet sayısı arasındaki orantsızlığın giderilmesi için uğraştı; vali ve mutasarrıf tayinlerindeki iltimas ve rüşvetle mücadele ederek tayinlerde câize uygulamasını sınırlamaya çalıştı. Sık sık görev yeri değiştirme usulünü terkedip en az üç, en fazla beş yıl görevde kalma esasını koydu (Karal, s. 109-121). II. Mahmud çoğunluğu önce mukâtaat, ardından mansûre hazinesine bağlı olan sancakların yönetimine mutasarrıf veya onun yerine mütesellim, bazı sancaklara da muhassıllar gönderdi. Doğuda meselâ Muş gibi sancaklarda klasik dönemden itibaren süregelen yurtluk-ocaklık sistemi muhafaza edilerek mutasarrıflığa ekber evlât tayini âdeti sürdürüldü (BA,

Cevdet-Dahiliye, nr. 3392, 6681; BA, HH, nr. 23039).

Padişahın onayıyla tayin edilen mutasarrıflar için her yıl tevcihat defterleri hazırlanır, ibkâ, azil ve yeni tayin muameleleri gerçekleştirilirdi. Birden çok sancağı tasarruf eden mutasarrıflar yerlerine merkezî hükümetin tasdikıyla mütesellim gönderilebilirdi (BA, MD, nr. 214, s. 8, 23, 55). Tayinler yapılırken bölgenin özel şartları, sancağın güvenliği, mutasarrıfın önceki görevinde gösterdiği başarılar ve halka karşı tavırları dikkate alınırdı. İslahat döneminde mutasarrıf tayinlerinde yeni kriterler ortaya çıktı. Meselâ Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulacağı sancak mutasarrıfının, yeni ordu ve Kaptanpaşa eyaleti sancaklarından birine tayin edilecek mutasarrıfın donanma konusunda bilgili olması gerekiyordu (BA, MD, nr. 234, s. 50; nr. 240, s. 306, 365-366).

Mutasarrıfın veya mütesellimin tayin emri yörenin önde gelenlerine okunur ve mahkeme siciline kaydedilirdi. Mutasarrıflar maaş ve personel giderlerini sancak ahalisinden imdâd-ı hazariyye, imdâd-ı seferiyye ve âidât-ı muayyene isimleri altında tahsil ettikleri vergiden karşılar, ancak bazan belirlenenden fazlasını toplayıp halka zulmetmeleri şikâyetlere sebep olurdu. Tayin edilen mutasarrıfın hemen görev yerine gitmesi istenir ve ihmali görülenler hakkında soruşturma açılırdı. Mutasarrıflar görevlerini "saray" denilen konaklarında görürlerdi. Sancak divanı toplantılarının yapıldığı bu sarayların inşası, tamiri ve bazı giderleri için gerekli para ahaliden toplanırdı. Mutasarrıfların devlet merkezindeki işleri kapı kethüdâları tarafından görülürdü. Yaş haddinden veya başka sebeplerle emekli olan mutasarrıflara aylık tahsis yapılırdı. Mutasarrıfların öncelikli görevi asayişin temin etmek ve vergileri toplamaktı. Ayrıca emlâk-i hümayûnu idare etmek, sancağı şenlendirmek, halka iyi muamele etmek, bölgesini düşmandan korumak ve sefer durumunda maiyetiyle birlikte savaşa katılmak diğer önemli vazifelerindendi. Sancaklardaki inşaat ve bayındırlık işleri, bazı dinî ve içtimâî yapıların ve su yollarının tamiri de görevleri arasındaydı.

Tanzimat'tan sonra mutasarrıflardan Tanzimat usulünün eksiksiz tatbiki ve her sınıf ahaliye eşit muamele etmeleri istendi. 28 Kasım 1852 tarihli bir fermanla düzenlenen vali ve mutasarrıfların yetkileri 22 Eylül 1858 tarihli tâlimatla genişletildi (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 2299). Tanzimat'ta beraber müstakil mutasarrıflık sistemi

MUTASARRIF

yaygınlık kazandı. Bir eyalete bağlı bulunmayan ve mutasarrıf tarafından yönetilen sancaklar doğrudan merkeze bağlıydı. 1864'te vilâyet düzenlemesine kadar muhtelif tarihlerde Sivas, Amasya-Çorum, Rumeli, İskodra, Üsküp, İzvornik, Hersek, Tuzla, Niş, İskenderiye, Tırhala, Ankara, Biga, Karesi, Canik, Bozok, Kudüs, Basra, Lazistan, Musul, Bağdat, Kars, Kıbrıs, Maraş, Yemen, Filibe, Sofya, Kocaali, Rakka, Edirne, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Adana, Kastamonu, Harput, Şehrizar, Tulçı, Van, Vidin, Yenipazar, Erzincan, Bingazi, Prizren ve Hudâvendigâr müstakil mutasarrıflık olarak yönetildi. Müstakil mutasarrıflar valilerin yetkilerini haizdi (Onar, II, 697-715). 1861'de teşkil edilen ve hristiyan bir mutasarrıfça yönetilen Cebelilübnan mutasarrıflığıyla 1878'de oluşturulan Şarkî Rumeli vilâyeti bünyesindeki sancak mutasarrıflıkları farklı statüdeydi. Bu tür mutasarrıflıklar eyâlât-ı mümtâze sistemi içerisinde ele alınmalıdır (Ortaylı, s. 51-53).

Sancak idarecisi olarak mutasarrıflığın kesin biçimde kurumsallaşması 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile oldu ve eyalet yerine vilâyet sistemine geçildi (*Düstur*, Birinci tertip, I, 608-624). Sancağın idaresi mutasarrıfa verildi (BA, A.MKT.MHM, 386/57; BA, İ.MVL, 25823). 1867'de yapılan düzenlemeden sonra yeni mutasarrıflıklar oluşturuldu (BA, A.MKT. MHM, 387-A/35). Bu dönemde mutasarrıfların merkezdeki işlerini gören kapı kethüdâları dâimî memur statüsüne geçirildi (Lutfî, XI, 100-101). 1871'de neşredilen nizamnâmeyle 1864 nizamnâmesi geliştirildi ve bilhassa maaş ve harcırah konusu yeniden düzenlendi. İstanbul'a bağlı olmak üzere özel idareye sahip Beyoğlu, Üsküdar, Çatalca ve İzmit mutasarrıflıkları kuruldu (*Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi* [1290], s. 133; [1297], s. 179-180). Kânûn-ı Esâsî'nin ilânının ardından 1877'de yeni bir yönetim yapılması öngörüldüyse de uygulanamadı. Ancak toprak kayıpları sebebiyle mülkî taksimat yeniden düzenlenip bütün sancaklar Dâhiliye Nezâreti'ne bağlandı. 1908'de vilâyetlerde tensikata gidilerek bazı mutasarrıflıklar lağvedildi (BA, DH. MUI, 13/2/25, 15/1/34). Sancaklar nüfuslarına göre sınıflandırıldı ve mutasarrıf maaşları buna göre belirlendi (BA, DH. EUM. MH, 81/78, 82/17; BA, DH. MUI, 10/1/12).

1913'te yayımlanan vilâyetlere dair geçici bir kanuna göre (*Düstur*, İkinci tertip, V, 186-216) müstakil mutasarrıflıklar Urfa, İzmit, İçel, Eskişehir, Bolu, Teke (Antalya), Canik, Çatalca, Cebelilübnan, Zor, Asir, Kudüs, Karesi, Kal'a-i Sultâniyye, Kayseri,

Karahisarısâhib, Kütahya, Mentеше (Muğla), Maraş, Niğde ve Medîne-i Münnevve idi (*Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi*, [1333-1334], s. 724-814). 1914'te Cebelilübnan'ın imtiyazları kaldırıldı.

Tanzimat'tan sonra livâda valinin temsilcisi ve umumi idare ve asayişten birinci derecede sorumlu olan mutasarrıflar yemin ederek göreve başladılar. Vali Dahiliye Nezâreti'nden mutasarrıfın azlini isteyebilirdi. Nezâret azil gerekçesini yeterli görmezse konuyu bir ay içerisinde Şûrâ-yı Devlet'e havale ederdi. Burada dosyanın iki ay zarfında sonuçlandırılması zorunluydu. Vali azil talebine bir ay içerisinde cevap alamazsa mutasarrıfı azledebilirdi (BA, DH. MUI, 104/1/24). Görevinden ayrılan mutasarrıf yaptığı icraatlar ve yapılması gerekenler hakkında nezârete bir rapor sunar-
dı (BA, DH. İD, 32/1/10).

Mutasarrıflar çok zaruri durumlar hariç doğrudan merkezle yazışamaz, ancak vali aracılığıyla haberleşebilirdi. Validen aldığı emir ve tâlimatı livâda uygular ve yeni kanun ve nizamları ilân ederdi. İhtiyaç duyduğu bazı memurları tayin edebilir, maiyetindeki memurları cezalandırabilir veya azledebilirdi. Her yıl livâyı teftiş eder ve sancağın meselelerinin tesbit edildiği ve masrafların devletçe karşılandığı bu teftişin zamanını valiyle birlikte belirlerdi (BA, DH. EUM. LVZ, 51/52). Sancak dahilindeki belediyelerin teftişi de mutasarrıfın göreviydi. Mutasarrıf sancağın bütçesini hazırlar, vilâyet vasıtasıyla merkeze yollar ve onaylanıncaya kadar eğitim ve sağlık gibi âcil ihtiyaçlar dışında harcama yapmazdı. Sancakta tahsisatı gerçekleşen her türlü inşaat ve tamirata nezaret eder, ayrıca sancakta meydana gelen vukuatın istatistiğini düzenli biçimde Dahiliye Nezâreti'ne yollar-
lardı.

Mutasarrıfın başkanlığında toplanan ve istişârî niteliği bulunan livâ idare meclisi mutasarrıfın havale ettiği evrak hakkında mütalaa beyan ederdi. Meclisin tabii üyeleri mutasarrıf, nâib, muhasebeci, tahriyat müdürü, nâfia mühendisi, ziraat memuru, müftü ve gayri müslim cemaatlerin ruhanî liderleriydi. Ayrıca dört yıl müddetle görev yapmak üzere seçilen dört üyesi daha vardı. Livâda güvenliği jandarma ve polis sağlardı. Mutasarrıf, bunların yeterli olmaması durumunda valiye bilgi vermek şartıyla askerî kuvvete başvurabilirdi (Muslihuddin Âdil, s. 411-417; Mustafa Şeref, s. 108-120).

1921 Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu ile kazada kaymakam idaresi benimsendi (*Düs-*

tur, Üçüncü tertip, I, 139). Bununla birlikte müstakil mutasarrıflıklar bir süre daha varlığını sürdürdü (BA, DH. EUM. VRK, 24/54). Cumhuriyet'in ilânından sonra vilâyet teşkilâtına dair yapılan düzenlemelerle mutasarrıf tabirinin idarî mânada kullanımına son verilmiş oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 214, s. 8, 23, 27, 44, 55; nr. 234, s. 50; nr. 238, s. 67; nr. 240, s. 306, 365-366; nr. 253, s. 4, 5, 19, 21, 22, 31, 35-36, 78, 113; nr. 254, s. 37, 38; nr. 256, s. 16-17, 53, 136-137; nr. 257, s. 20, 23, 37, 77, 164; nr. 260, s. 42, 242, 243; nr. 262, s. 21-22, 23, 28, 57; nr. 263, s. 25, 32; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 866, 895, 906, 949, 990, 1135, 1154, 1200, 1201, 1221, 1253, 1271, 1296, 1306, 1377, 1408, 1420, 1750, 2299, 2315, 2529, 2651, 2707, 2823, 3323, 3392, 3543, 3609, 3699, 3820, 4932, 4934, 5363, 5527, 5602, 6681, 8144, 13120, 15665, 17203; BA, Cevdet-Maliye, nr. 7977, 7839; BA, HH, nr. 16849, 21821, 23039, 23342, 23561, 23635, 23656, 25147, 26708/A, 29195; BA, İrade-Dahiliye, nr. 44126; BA, A. MKT. MHM, 386/57, 387-A/35; BA, DH. EUM, 156/6; BA, DH. EUM. 7. Şb., 2/56; BA, DH. EUM. AYŞ, 11/132, 60/15; BA, DH. EUM. LVZ, 39/106, 47/103/C, 51/52; BA, DH. EUM. MEM, 43/47; BA, DH. EUM. MH, 81/78, 82/17, 207/21, 225/15, 233/2; BA, DH. EUM. VRK, 24/54; BA, DH. İD, 32/1/10, 185/1/158; BA, DH. KMS, 44/1/2, 59/1/49, 60/1/3; BA, DH. MB. HPS, 10/18, 31/64; BA, DH. MUI, 10/1/12, 13/2/25, 15/1/34, 104/1/24; BA, DH. UMVM, 26/26, 61/75, 77/32, 86/16, 93/41, 93/49, 93/53, 159/71, 159/73; BA, İ.MVL, 25823; BA, MV, 213/66; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi* (1290), s. 133; (1297), s. 179-180; (1333-1334), s. 724-814; *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1289, I, 608-624, 625-651; *Düstur*, İkinci tertip, İstanbul 1332, V, 186-216; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1953, I, 139; Cuinet, I-IV, tür.yer.; Lutfî, *Tarih*, IX, tür.yer.; X, 100-101; XI, 100-101; a.e. (haz. Yücel Demirel), İstanbul 1999, VI-VIII, 1059-1204; Muslihuddin Âdil, *Mukayyese-i Hukûk-ı İdare Dersleri*, Selânik 1327, s. 411-417; Mustafa Şeref, *Hukûk-ı İdare-i Vilâyet*, İstanbul 1329, s. 108-120; Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul 1966, II, 697-715; A. Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Weisbaden 1976, s. 25-274; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet, 1550-1650*, İstanbul 1978, s. 29-124; Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, s. 257-277; a.mlf., *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 10-27, 34-72, 190-197, 203-272; a.mlf., "II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu", *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1970), s. 287-296; a.mlf., "Tanzimat'ın İlânı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *TTK Belleten*, LI/201 (1988), s. 1215-1240; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1988, s. 109-121; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 81-143; Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, Ankara 1997, s. 34-305; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında*

Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı, Elazığ 1997, s. 23-41; Ahmet Şerif, *Anadoluda Tanın* (haz. M. Çetin Börekçi), Ankara 1999, I, tür.yer.; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 51-53, 63-64, 80-84; C. E. Farah, "Necip Paşa and the British in Syria 1841-1842", *Ar.Ott.*, II (1970), s. 15-153; Yücel Özka-ya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1970), s. 369-385; a.m.f., "Kaymakam", *DİA*, XXV, 84; R. B. Satloff, "Pre-lude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", *MES*, XXII/2 (1986), s. 150-151; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı" (trc. Mustafa Öztürk), *TTK Belleten*, LIV/211 (1991), s. 1233-1257; C. K. Neumann, "Selânik'te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif-i Vilâyet Defterleri: Merkezî Hükûmet, Taşra İdaresi ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler", *TED*, sy. 16 (1998), s. 69-97; Sabahattin Özel, "Millî Mücadele'de İzmit Mutasarrıflarının Faaliyetleri", a.e., sy. 16 (1998), s. 121-158; Gülden Sarıyıldız, "Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, I/1, İstanbul 2002, s. 251-265; J. Deny, "Sancak", *İA*, X, 186-189; C. V. Findley, "Mutasarrıf", *EI*² (İng.), VII, 774-775; Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, IV, 195-196; Halil İnalçık, "Eyalet", a.e., XI, 549-550.

ALİ FUAT ÖRENÇ

MUTASAVVIF

(المتصوّف)

Tasavvufî hayat tarzını benimseyen ve bu yolla Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kişi.

II. (VIII.) yüzyılda bazı âbid ve zâhidlere **sûfî** denilmeye başlanmıştır. İlk defa bu sıfatla tanınan kişinin Ebû Hâşim el-Kûfî olduğu kaydedilmektedir. Aynı yüzyılın sonlarına doğru âbid ve zâhidlerin tuttuğu yolu belirtmek için **sûfî** kelimesiyle aynı kökten türeyen **tasavvuf** kelimesinin kullanımı yaygınlık kazanmış, bu yolun mensuplarına genellikle **ehl-i tasavvuf**, bazan da **mutasavvıf** adı verilmiştir. İlk **sûfî** müelliflerden Kelâbâzî, eserinin adında geçen "ehl-i tasavvuf mezhebi" ibaresini "tasavvuf yolunu tutanların görüşleri" anlamında kullanmış, bu kullanım tarzı Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî, Sülemî, Kuşeyrî, Hücûvî gibi diğer **sûfî** müelliflerin eserlerinde de devam etmiştir. Bu müellifler **sûfî** ve **mutasavvıf**ın yanı sıra aynı mânada **fakîr**, **garîb**, **sâih** gibi kelimeler de kullanmışlar, ancak bunlar arasında **mutasavvıf** yaygınlık kazanmıştır. İlk dönemlerde **mutasavvıf** kelimesine temas edilmeyip daha çok **sûfî** ve **tasavvuf** kelimeleri üzerinde durulmuştur. Bu devirlerde **mutasavvıf** **sûfî** ile eş anlamlı kabul edilirken daha son-

raları ikisi arasında fark görülmeye başlanmış, **sûfî** "Hakk'ın yakınlığını kazanan kimse", **mutasavvıf** ise "Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kişi" olarak tanımlanmıştır (Hücûvî, s. 115). Hücûvî **sûfî** ile **mutasavvıf**ı bu şekilde birbirinden ayırt ettikten sonra ayrıca **mustasvıf**ten bahseder. Ona göre **mustasvıf**, **tasavvuf** yoluna inanmadığı halde mevki ve itibar sahibi olmak için **mutasavvıf**a benzemeye ve **tasavvuf**u bir çıkar aracı olarak kullanmaya çalışan kişidir. **Sûfî**ler **tasavvuf** yoluna inanan ve ehline yakınlık duyan, onların hayat tarzına özenen kişileri, "Bir kavme benzeyen onlardandır" hadisine işaretler (Ebû Dâvûd, "Libâs", 4) bir bakıma **mutasavvıf** saymış ve onlara "müteşebbih" adını vermişlerdir. Şehâbeddin es-Sühreverdî **müteşebbih**in iman sahibi, **mutasavvıf**ın imanla birlikte ilim sahibi, **sûfinin** ilim ve iman yanında ayrıca zevk sahibi olduğunu söyler. Ona göre **tasavvuf** yolunun iyi ve doğru bir yol olduğuna inanmak bir mertebedir. Bu mertebede bulunan kişiye **müteşebbih** denir. **Müteşebbih**in bu yola girip Hakk'ın yakınlığına ermek için çabalaması gerekir; o zaman **mutasavvıf** mertebesine yükselebilir. İman ve amelin semerelerini devşirip ilâhî huzura ermenin zevkini yaşamak ise **sûfinin** mertebesidir. **Müteşebbih** mücahede, **mutasavvıf** murakabe, **sûfî** müşahede sahibidir ('*Avârîf*'-*l-ma'ârif*, s. 49-53).

Biri Irak'ta, diğeri Horasan'da eş zamanlı olarak ortaya çıkan **tasavvuf**la Melâmetîlik ve **mutasavvıf**la Melâmetî arasındaki farklar da kaynaklarda belirtilmiştir. Melâmetîler ihlâsı gerçekleştirmeye ve riyadan uzaklaşmaya önem verir; bundan dolayı hırka, farklı kıyafet ve semâ üzerinde durmaz, sıradan bir mümin gibi yaşamayı esas alırlar. **Mutasavvıflar** da ihlâsa ve riyadan kaçınmaya önem vermekle beraber ihlâsı ve riyaı Melâmetîler'den farklı algılar ve yorumları. **Mutasavvıflara** göre sâlik nefsinden o kadar çok fânî ve Hak'ta o kadar çok bâkî olmalıdır ki aklına Hak'tan başka hiçbir şey, hatta kendi varlığı bile gelmemelidir. Böyle bir şuur ve idrak halinde bulunan kişide halk ve mâsivâ (Hakk'ın gayri) bulunmayacağından riya da söz konusu olmaz. Genellikle **tasavvufî** kaynaklarda Melâmetîler muhlis (ihlâsa eren), **mutasavvıflar** ise muhlas (ihlâsa erdirilen) olarak nitelendirilmiştir. Bu iki kelime Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir (el-Bakara 2/139; es-Sâffât 37/40, 44, 128, 160, 169; ez-Zümer 39/2, 11, 14). **Mutasavvıflar**, kendi konumlarını bu şekilde açıklayarak Me-

lâmetîler'in karşı olduğu hırka, taç, semâ, toplu zikir ve bunlarla ilgili âdâb ve erkânın riya vesilesi olmayacağını savunmuşlardır. Gafil âlimlerin yanında cahil **mutasavvıflar**ın da bulunduğunu belirten **sûfî**ler bunların **tasavvuf** yoluna vereceği zararlara da dikkat çekmişler, samimi bile olsa cahil **mutasavvıftan** hayır gelmeyeceğini özellikle vurgulamışlardır.

Dünyevî ve maddî maksatlarla **mutasavvıf** görünenlerin dışında başka bir din veya mezhebe yahut herhangi bir ilhâd hareketine mensup olduğu halde **mutasavvıf** gibi davranan kimseler de vardır. **Sûfî** müellifler **mülhid** dedikleri bu tür kişilere dikkat çekmişlerdir. Meselâ Hücûvî, dönemindeki on iki **tasavvuf** hareketinden ikisinin kabul edilemez olduğuna işaret ederek **tasavvuf** ehlini uyarmıştır. Gazzâlî de hayat tarzları İslâm'la uyuşmayan, fakat kendilerini **mutasavvıf** olarak adlandıran birtakım zümrelerden bahseder (*İhyâ*², III, 393). Şer'î hükümler çerçevesinde yaşanan mânevî ve dinî hayat tarzına **tasavvuf**, bu hayatı yaşayanlara **mutasavvıf** denilmekle birlikte şer'î hükümlere uymaları söz konusu olmaksızın kendilerini **tasavvufî** inanış, düşünüş ve duyuş şekline nisbet eden herkese geniş anlamda **mutasavvıf**, tuttukları yola da **tasavvuf** adı verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Dâvûd, "Libâs", 4; Kelâbâzî, *Taaruf* (Ulu-dağ), s. 53-54; Serrâc, *el-Lüma*², s. 45, 516; Sülemî, *Tabakât*, s. 113, 467; Kuşeyrî, *Risâle* (Ulu-dağ), s. 77; Hücûvî, *Keşfü'l-mahcûb* (Ulu-dağ), s. 115-116, 180; Herevî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, Tahran 1351, s. 6-10; Gazzâlî, *İhyâ*², III, 393; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Ğunye li-tâlibi tarîkı'l-hak*, Kahire 1288, II, 13, 21; Sühreverdî, '*Avârîf*'-*l-ma'ârif*, Kahire 1939, s. 49-53, 54-65; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, II, 352; III, 44; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 14-15.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

MU'TASİM et-TÜCİBÎ

(المتعتم التجیبی)

Ebû Yahyâ el-Mu'tasım-Billâh Muhammed b. Ma'n b. Muhammed b. Ahmed b. Sumâdih et-Tücibî (ö. 484/1091)

Meriye hükümdarı (1051-1091).

429'da (1038) doğdu. Babası, mülûkü't-tavâiftan Tücibîler'in Meriye'de (Almeria) Benî Sumâdih kolunu kuran Ma'n b. Sumâdih et-Tücibî'dir (1042-1051). Dedesi, Endülüs Emevî hâcibi İbn Ebû Âmir el-